

УДК 342.72/73(477)

*О. С. Лотюк***КОНСТИТУЦІЙНІ ПРИНЦИПИ ПАРИТЕТНОГО ПАРТНЕРСТВА
ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА ТА ЙОГО ІНСТИТУТІВ
З УКРАЇНСЬКОЮ ДЕРЖАВОЮ**

Постановка проблеми. Виходячи з того, що дієве громадянське суспільство у ХХІ ст. складно уявити поза межами таких цінностей, як конституціоналізм, верховенство права, права і свободи людини, демократія, правова держава, втілення цих цінностей у конституційній правотворчій і правозастосовній практиці має своїм наслідком трансформацію населення в соціально активних громадян, активних учасників громадянського суспільства, спроможних утверджувати й захищати свої конституційні права та свободи. Утім очевидним убачається й те, що сучасне громадянське суспільство у своїй боротьбі за права і свободи людини, утвердження верховенства права та демократії має заручитись надійними союзниками. Найбільш важливим із них від початку утвердження громадянського суспільства, на наше переконання, залишається держава.

На нашу думку, дієвість громадянського суспільства перевіряється ефективністю його взаємодії з державою. Уся довготривала історія громадянського суспільства невіддільна від становлення й розвитку держави. Остання існувала спочатку як мета, потім як суперник, а нині і як партнер громадянського суспільства. При цьому в основі взаємин громадянського суспільства завжди покладались певні цінності та принципи, які у ХVІІІ–ХІХ ст. отримали своє конституційне закріплення.

Чому саме конституційні принципи винесені нами в голову проблеми розбудови конституційного механізму взаємодії громадянського суспільства та Української держави? Це пов'язано не лише з їх універсальною цінністю, а й із тим фактом, що до сьогодні неможливо встановити, а тим більше наповнити реальним змістом конституційну правосуб'єктність громадянського суспільства. Адже ні Конституція, ні закони України не визначають права й обов'язки громадянського суспільства чи організаційно-правові форми та механізми реалізації його функцій. Не можна стверджувати й про дискретність конституційно-правового регулювання правосуб'єктності Української держави. І подібна практика унормування конституційно-правового статусу громадянського суспільства й держави є традиційною для більшості зарубіжних країн.

Але чи унеможливилює це розбудову чіткої системи взаємодії громадянського суспільства та Української держави? Це питання видається риторичним, оскільки ціннісно-доктринальною основою такої взаємодії є саме конституційні принципи партнерства суспільства й держави.

Метою статті є аналіз взаємозв'язку громадянського суспільства й держави.

Виклад основного матеріалу дослідження. Проблема дослідження полягає також в аналізі взаємозв'язку громадянського суспільства й держави. Загальноприйнятим є те, що громадянське суспільство можливе лише в поєднанні з правовою державою. Конституція України, яка характеризує українську державу як правову, не використовуючи термін «громадянське суспільство» жодного разу, є основним джерелом його утворення.

Останнім часом усе частіше юристи розмірковують над питаннями взаємодії громадянського суспільства й держави.

Держава є певною формою, оболонкою громадянського суспільства, яка забезпечує його збереження і стабільність. Держава повинна створювати умови для функціонування громадянського суспільства. Рух до громадянського суспільства – це закономірний етап розвитку сучасної цивілізації. Інтерес у вітчизняному правознавстві до дослідження категорій «громадянське суспільство», «громадянська активність», «громадянська солідарність» відродився з початку 1990-х і набув особливої актуальності в часи сьогодення. Однак спостерігається неоднорідність понять громадянського суспільства й підходів до його аналізу.

Конституційна демократія є політичним буттям конституційних норм. Але що таке громадянське суспільство? Чи є воно в Україні? Громадянське суспільство – міф чи реальність? Одні вчені уявляють громадянське суспільство як суму всіх «недержавних» думок і дій громадян, їхню здатність до самоорганізації. Іншими словами, держава – це одна сфера, а громадянське суспільство – це зовсім інша сфера. Інші вчені характеристику громадянського суспільства обмежують аналізом різних приватних, хоча й важливих сфер політичного життя.

У результаті громадянське суспільство подрібнюється до десятків і сотень елементів – партійних, професійних, сімейних, групових тощо.

На нашу думку, незважаючи на певні труднощі, в Україні є й буде розвиватися громадянське суспільство. Міра свободи волі такого суспільства, можливість його впливу на державу й політичне життя країни – саме з такого боку в межах предмета конституційно-правового регулювання необхідно досліджувати громадянське суспільство.

У науковій літературі поняття «громадянське суспільство» використовується в різних значеннях. Громадянське суспільство розуміють і як деяку якість цілісної національної макроспільноти, яка включає державу, або як специфічну частину, певною мірою протилежну (протипоставлену) державі.

Згідно з першим визначенням, громадянське суспільство є синонімом відкритого демократичного суспільства. Тобто мова йде про певний тип суспільства. Інше розуміння громадянського суспільства – це сукупність

певних елементів, які забезпечують відкритість, демократичність і «громадськість» певного суспільства. Соціально-політичне розуміння громадянського суспільства – це специфічні суспільні інститути, а у випадку їх відсутності або нерозвиненості соціальні структури (організації), на основі яких такі інститути можуть сформуватися. Цей підхід є загальноприйнятим, і причини не сприймати такий підхід відсутні. В іншому випадку під громадянським суспільством розуміють сукупність соціальних суб'єктів, які наділені певною внутрішньою свободою, відповідальністю й високим моральним духом.

Так, наприклад, Ю.О. Тихомиров пропонує вести мову про «саморозвиток» держави як складної системи, у якій консолідуючими повинні бути національно-державна ідея та концепція [4, с. 26]. Як зазначає Г.Н. Манов, громадянське суспільство з його довірливими відносинами й багатьма іншими правовими зв'язками не зможе сформуватися навіть у своїй основі, якщо правова ідеологія не посяде певне місце та не отримає своїх нездоланних «жерців» [5, с. 42].

Отже, мова йде не про характеристику формального статусу громадян, а про характер духовних і недержавних зв'язків особистостей в одній державі в певний історичний період. Громадянське суспільство можна визначити як цілісну суспільну систему, яка характеризується розвиненістю ринкових відносин, наявністю соціальних класів і прошарків, що мають власні, які не залежать від держави, джерела існування; економічною свободою виробників, наявністю політичних, соціальних та особистих свобод громадян, демократизмом політичної влади, верховенством права в усіх сферах суспільної діяльності, включаючи державну. Зв'язки між людьми – це зв'язки морально-духовної солідарності. Саме суспільство вільних, активних і відповідальних особистостей і є реальне, існуюче, а не міфічне громадянське суспільство.

Після утвердження громадянського суспільства в його сучасному розумінні ці принципи примножились ідеалами й цінностями конституціоналізму. Вони відтворені в принципах свободи, рівності, плюралізму громадянського життя, абсолютної цінності прав і свобод людини, верховенства права, свободи громадських асоціацій, відповідальності держави перед громадянським суспільством тощо.

Розвиток громадянського суспільства та правової держави в кін. ХХ – на поч. ХХІ ст. відбувається на основі суттєво модернізованої системи конституційних цінностей і принципів. При цьому кожна нова перемога громадянського суспільства над авторитаризмом, корупцією, популізмом і бездіяльністю публічної влади супроводжувалась новими принципами взаємин між громадянським суспільством і владою.

Громадянське суспільство являє собою сукупність відносин та інститутів, які функціонують незалежно від політичної влади й можливості впливати на неї. Необхідною умовою функціонування такого суспільства є існування автономних соціальних факторів і типів особистості. Особистість із такими рисами характеру, як достатня автономність від держави, здат-

ність конструктивно взаємодіяти з іншими особистостями заради спільної мети, а також здатність підкоряти приватні інтереси загальним благам, які виражені правовими нормами. Між характером суспільного устрою й домінуючим типом особистості існує двосторонній зв'язок. З одного боку, для формування спільноти вільних громадян потрібні відповідні інституційні передумови. А з іншого боку, для існування громадянського суспільства необхідним є існування відповідного типу громадян. Аналогічний характер має співвідношення громадянського суспільства і правової держави.

Проблема взаємозв'язку і взаємодії громадянського суспільства й держави – це «відбиття світла» проблеми взаємозв'язку волі володаря та його підданих. Ще Аристотель у «Політиці» обґрунтував тезу, що поза полісу людина не може бути людиною, тому що за своєю природою людина є істотою політичною, а та людина, яка живе поза державою, або є нерозвинутою істотою, або надлюдиною.

Різні вчені по-різному давали визначення держави. Так, Гегель свого часу вважав, що держава – це не вище втілення ідеї; держава – це й не певна верховна особистість; держава є ні чим іншим як органом, якому надано право використовувати владу та примус, орган, до якого входять експерти в галузі суспільного порядку і благоустрою, – інструмент на службі в людини [9, с. 57].

К. Маркс розглядав державу як диктатуру економічно панівного класу, він був прибічником підвладності, підпорядкування держави суспільству. Свобода полягає в тому, щоб перетворити державу з органа, який стоїть над суспільством, в орган, підпорядкований повністю суспільству [10, с. 26].

Правову державу в сучасному розумінні можна охарактеризувати як таку організацію політичної влади, яка створює умови для найбільш повного забезпечення прав і свобод людини та громадянина [11, с. 185]. У наш час державу, в якій забезпечується верховенство права, найвищий рівень гарантій прав людини, незалежність судів, демократизм формування органів влади, соціальна захищеність людей правомірно називають правовою [12, с. 103]. Таке теоретично правильне визначення держави має природно-духовне схвалення. Природні норми допускають державне утворення, навіть існує в цьому потреба, щоб реально здійснювати виховання громадян. Іншими словами, у поняття «природна норма» входить поняття «держава», яка має бути правовою, оскільки заснована на природному праві [13, с. 243].

Одна з аксіом традицій свободи полягає в тому, що обмеження свободи людини допустиме лише заради загального інтересу суспільства [7, с. 169].

В основу ж нової правової доктрини має бути покладена протилежна – людиноцентристська – ідеологія, згідно з якою держава повинна, умовно кажучи, «служити» інтересам громадян (тобто діяти на «благо людини») шляхом усебічного забезпечення пріоритету її прав, свобод і законних інтересів у сфері діяльності публічної адміністрації.

Цей крок цілком відповідає загальній тенденції сучасного розвитку державно-правової науки та практики, згідно з якою сьогодні відбувається сво-

ерідний «людиноцентристський поворот» вітчизняного право державознавства [14, с. 5]. Україні потрібна ефективна інституціоналізація (організація виконання) державної політики сприяння розвитку громадянського суспільства. Як це зробити? Відповідь на це питання дають розробники Зеленої книги «Визначення моделі інституційного забезпечення формування та реалізації державної політики сприяння розвитку громадянського суспільства». Автори документа представляють варіанти організації державної політики сприяння розвитку громадянського суспільства на основі персональної відповідальності, комплексності та скоординованості [15, с. 6–8].

У країнах розвинутої демократії громадянське суспільство як сфера самоорганізації громадян виступає в ролі партнера держави у вирішенні соціальних та інших суспільних проблем шляхом надання соціальних послуг громадян; проведення консультацій та участі у виробленні ефективних рішень; поширення благодійництва й надання адресної та оперативної благодійної допомоги; здійснення громадського контролю за владою й боротьби з корупцією. Громадянське суспільство визначають як цілісну суспільну систему, що характеризується розвиненістю ринкових відносин, наявністю соціальних класів і прошарків, які мають власні, що не залежать від держави, джерела існування; економічною свободою виробників, наявністю політичних, соціальних та особистих свобод громадян, демократизмом політичної влади, верховенством права в усіх сферах суспільної діяльності, включаючи державну.

Досить повно принципи партнерства громадянського суспільства й Української держави відображені й у чинній Конституції України. Аналіз Основного Закону України дає змогу назвати такі загальні принципи розвитку та функціонування громадянського суспільства та його паритетного партнерства з державою: принцип демократії (ст. 1); принцип гуманізму (ст. 3); принцип верховенства права (ст. 8); принцип вільного розвитку, використання й захисту російської, інших мов національних меншин України (ст. 10); принцип розвитку етнічної, культурної, мовної та релігійної самобутності всіх корінних народів і національних меншин (ст. 11); принцип політичної, економічної й ідеологічної багатоманітності (ст. 15); принцип заборони цензури (ст. 15); принцип свободи політичної діяльності (ст. 15); принцип щодо заборони примушення будь-кого робити те, що не передбачено законом (ст. 19); принцип рівності людей у своїх правах і свободах (ст. 21); принцип вільного розвитку особистості (ст. 23); принцип гендерної рівності (ст. 24); принцип презумпції невинуватості (ст. 62) тощо [1]. Але Основний Закон не вичерпує конституційних принципів громадянського суспільства. Вони логічно розвиваються у спеціальних принципах діяльності інститутів громадянського суспільства – громадських організацій, волонтерських організацій, профспілок, релігійних організацій, засобів масової інформації тощо.

Наприклад, у ст. 5 Законі України «Про засади внутрішньої і зовнішньої політики» від 1 липня 2010 року унормовується таке положення: «Засади внутрішньої політики у сфері формування інститутів громадянського суспільства встановлюють такі засади формування відповідних ін-

ститутів: утвердження громадянського суспільства як гарантії демократичного розвитку держави; завершення політичної реформи, посилення взаємодії органів державної влади та органів місцевого самоврядування і об'єднань громадян, затвердження громадського контролю за діяльністю влади; забезпечення незалежної діяльності об'єднань громадян, посилення їх впливу на прийняття суспільно важливих рішень; підвищення ролі та відповідальності політичних партій, сприяння структуризації суспільства на засадах багатопартійності, створення умов для забезпечення широкого представництва інтересів громадян у представницьких органах влади; проведення регулярних консультацій з громадськістю з важливих питань життя суспільства та держави; проведення всеукраїнських і місцевих референдумів як ефективних форм народного волевиявлення, участі народу в прийнятті суспільно важливих рішень».

Висновки. Як відомо, започаткована у 2015–2016 роках в Україні конституційна реформа має на меті реформу місцевого самоврядування й судової влади, а також удосконалення конституційних гарантій захисту прав і свобод людини та громадянина. Тому вдосконалення принципів взаємодії громадянського суспільства й держави гіпотетично можливе в разі вдосконалення розділу II Конституції України «Права, свободи та обов'язки людини і громадянина» в 2016 і наступних роках. Але ми не є прихильниками зарегульованості процедур взаємодії громадянського суспільства та Української держави на рівні Основного Закону.

Водночас серед множини конституційних принципів розвитку й функціонування громадянського суспільства в Конституції України, з огляду на нівелювання в постреволюційний період (2014–2016 роки) концепту «управління державою розвитком соціальних процесів» на користь самоврядності громадянського суспільства, доцільним є унормування принципу партнерства громадянського суспільства й держави шляхом доповнення ст. 15 Основного Закону новою частиною такого змісту: «Громадянське суспільство та держава в Україні є рівними партнерами в забезпеченні захисту конституційних прав і свобод людини, утвердженні верховенства права та демократії».

Література

1. Конституція України: прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 року // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.
2. Калінкіна Н.В. Партнерські відносини між владою та «третім сектором» у соціальній державі : автореф. дис. ... канд. наук з держ. управління : спец. 25.00.02 / Н.В. Калінкіна ; Нац. акад. держ. упр. при Президентові України, Харк. регіон. ін-т держ. упр. – Х. : [б. і.], 2008. – 19 с.
3. Любченко П.М. Місцеве самоврядування в системі інститутів громадянського суспільства: конституційно-правовий аспект : автореф. дис. ... докт. юрид. наук : спец. 12.00.02 «Конституційне право» / П.М. Любченко ; Нац. юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого. – Х. : Б. в., 2008. – 40 с.
4. Тихомиров Ю.А. Государство на рубеже столетий / Ю.А. Тихомиров // Государство и право. – 1997. – № 2. – С. 24–32.
5. Манов Г.Н. Признаки государства: новое прочтение / Г.Н. Манов // Политические проблемы теории государства. – М., 1993. – С. 38–46.

6. Аристотель. Собр. соч. : в 4 т. / Аристотель. – М., 1998. – Т. 4. – 1998. – С. 378.
7. Хайек Фридрих Август фон. Право, законодательство и свобода: Современное понимание либеральных принципов справедливости и политики / Фридрих Август фон Хайек ; пер. с англ. Б. Пинскера и А. Кустарева ; под ред. А. Куряева. – М. : ИРИСЭН, 2006. – 644 с.
8. Челлен Р. Государство как форма жизни / Р. Челлен ; пер. со швед. и примеч. М.А. Исаева ; предисл. и примеч. М.В. Ильина. – М. : Российская политическая энциклопедия (РОССПЭН), 2008. – 319 с.
9. Маритен Ж. Человек и государство / Ж. Маритен ; пер. с англ. Т. Лифинцевой. – М. : Идея-Пресс, Дом Интеллектуальной книги, 2000. – 389 с.
10. Маркс К. Соч. / К. Маркс, Ф. Энгельс. – Т. 19. – С. 26.
11. Основы теории права и государства в вопросах и ответах : [учебное пособие] / под ред. проф. А.С. Васильева. – Х. : ООО «Одиссей», 2002. – 400 с.
12. Сиренко В.Ф. Государство: демократическое, правовое, социальное (Очерки. Дискуссионные вопросы) / В.Ф. Сиренко. – К. : Институт государства и права им. В.М. Корещкого НАН Украины, 2013. – 340 с.
13. Сливка С.С. Філософія права : [навчальний посібник] / С.С. Сливка. – Львів : ЛьвДУВС, 2010. – 264 с.
14. Авер'янов В. Оновлення доктринальних засад українського адміністративного права у світлі євроінтеграційних вимог / В. Авер'янов // Юридична Україна. – 2010. – № 3. – С. 4–11.
15. Як організувати державну політику сприяння розвитку громадянського суспільства / [М.В. Лациба, О.С. Хмара, А.О. Красносільська та ін.] ; Укр. незалеж. центр. політ. дослідж. – К. : Агентство «Україна», 2011. – 224 с.

А н о т а ц і я

Лотюк О. С. Конституційні принципи партнерства громадянського суспільства та його інститутів з Українською державою. – Стаття.

У статті здійснюється аналіз взаємозв'язку громадянського суспільства й держави. Робиться висновок, що громадянське суспільство можливе лише в поєднанні з правовою державою. Конституція України є основним джерелом утворення українського громадянського суспільства.

Ключові слова: громадянське суспільство, держава, правова держава, суспільні інтереси, конституційні принципи.

А н н о т а ц и я

Лотюк О. С. Конституционные принципы партнерства гражданского общества и его институтов с Украинским государством. – Статья.

В статье анализируется взаимосвязь гражданского общества и государства. Делается вывод, что гражданское общество возможно лишь во взаимосвязи с правовым государством. Конституция Украины является основным источником создания украинского гражданского общества.

Ключевые слова: гражданское общество, государство, правовое государство, общественные интересы, конституционные принципы.

S u m m a r y

Lotiuk O. S. The constitutional principles of partnership of civil society and its institution with the Ukrainian government. – Article.

The article is an analysis of the relationship of civil society and the state. The conclusion is that civil society is only possible in combination with state of law. Civil society is a historically formed, an integral system of independent and accomplished social relations and independent subjects within the government, which, basing on the principles of equal partnership with the state, legally ensure the realization

Key words: civil society, state, legal state, public interests, constitutional principles.